

Människorna och idéerna bakom Birkagården

(Ur Birkagårdens Årsbok 1995: Den första tiden.)

Det var Natanael Beskow och Ebba Pauli som grundade Birkagården. Förebilden hämtades från den engelska settlementrörelsen, och förutsättningen var de framväxande folkrörelsernas bildningsverksamhet i Sverige.

Beskows och Pauli

beskow läser sagor för barnen på Birkagårdens sommarkoloni i Stjärnrik. Foto från 40-talet.

berömda illustrerade barnböcker. Natanael återvände till Uppsala för att avsluta sina teologiska studier. Han genomförde däremot inte prästvigningen, som normalt avslutar teologistudierna. Utan att vara frikyrklig, uppfattade Beskow prästeden som alltför ortodox.

Natanael Beskow, själv son till en präst, läste teologi i Uppsala efter studenten och han tänkte bli missionär, helst i Kina. Han omprövade dock sin strävan radikalt och sökte sig istället till Konstakademien i Stockholm, där han utbildade sig till en erkänd målare. Birkagårdens märke: trädet med de många grenarna som bär så överdådigt mycket frukt, är tecknat av Natanael Beskow. Han använder ofta trädet som metafor för Birkagården: "Birkagården har vuxit till ett träd med många grenar". "Vi gläder oss åt dess kraftiga växt, och ännu mer åt envar som söker skugga under dess grenar och hämtar styrka av dess frukter". I samband med konststudierna träffade Beskow sin blivande maka, Elsa Maartman, det var 1892. Beskow målade "Psyke" och Elsa satt modell. Elsa Beskow gick inte på Konstakademien, utan i Tekniska skolan - nuvarande Konstfackskolan. Hon *Elsa* examinerades som teckningslärarinna 1893 och fyra år senare utkom den första av hennes

Efter studierna i Uppsala kallades Beskow som predikant till det nybyggda villasamhället Djursholm där ett kapell uppfördes för ändamålet. Vid den första predikan, nyårsdagen 1896, spelade Alice Tegner på orgeln.

Familjen Beskow bosatte sig också i Djursholm, dit en omfattande koloni av välbeställda kulturradikaler flyttat ut från Stockholm. Från Djursholm organiserades flera projekt för att överbygga klassmotsättningarna och åstadkomma social rättvisa i samhället. Ett var Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA). CSA tillsatte bland annat en egen utredning för att föreslå en förbättrad fattigvårdslagstiftning. Sekreterare för utredningen var Ebba Pauli.

Ebba Pauli växte upp i ett adligt och religiöst hem i Djursholm och hon kom redan som ung att engagera sig i fattigvårdsfrågor. Det var Ebba Pauli och Natanael Beskow som tillsammans startade Läsrummet, Rörstrandsgatan 46. Lokalen som de hyrde, ligger i Rörstrandsgatans yttersta krök och har stora fönster mot gatan. Det var 1912. Efter ett tag antogs namnet Birkagården.

Men hur uppkom tanken?

Hemgårdstanken

Straxt före sekelskiftet reste Natanael Beskow till London för att delta i en konferens om prostitution. Resan kom att få en avgörande betydelse för Birkagårdens tillkomst, för med sig hem hade han idén om en Hemgård. I förbifarten besökte Beskow Robert Browning settlement i Londons East End - ett "settlement" är den engelska benämningen på det vi här kom att kalla en hemgård. På det sättet kom

han i kontakt med den engelska settlementrörelsen som är en förebild för Birkagården. Kanske bidrog besöket till att Beskow, som dessförinnan mest ägnat sig åt teologisk och konstnärlig verksamhet, också med stort engagemang började bearbeta sociala problem och politiska frågor. Även Ebba Pauli besökte settlements i London. Settlementrörelsen uppstod som en reaktion bland de välbeställda mot industrisamhällets utsugning och förtryck av den arbetande befolkningen. I Storbritannien sköt den genomgripande omvälvningen av det gamla bondesamhället till ett industrisamhälle fart redan under senare delen av 1700-talet. Under den industriella revolutionen ökade befolkningens mängd snabbt, liksom också klyftan mellan rika och fattiga. I industristäderna samlades egendomslösa arbetare i mörka, fuktiga och trånga bostäder. Samtidigt berikade sig näringsidkarna och kontrasten var skarp mellan deras bostadsmiljöer och arbetarnas. Samhället var som en triangel med en liten överklass i toppen, en medelklass i mitten och en bred underklass som bas. Och avståndet mellan basen och spetsen var stort. De vedervärdiga bostadsförhållandena för arbetarklassen började uppmärksammas och beskrivas av socialt engagerade intellektuella. Friedrich Engels reagerade före 1800-talets mitt när han arbetade på sin pappas fabrik i Manchester och tillsammans med Marx formulerade han sitt manifest för klasskamp mellan härskande och undertryckta. Den handlingslinjen byggde på konfrontation och kamp om makten mellan klasserna. Andras reaktioner var mer förankrade i en personlig moraluppfattning, det gällde främst hos präster och studenter. De siktade mot försoning mellan klasserna genom allmän välfärd byggd på reformer. En av dem var prästen Andrew Mearns som publicerade sin hårresande skildring av bostadsslummen i Londons East End i boken *The Bitter Cry*, i början av 1880-talet. Skildringen skakade det viktorianska England; till och med de konservativa tidningarna och drottning Victoria själv reagerade. En kommission tillsattes för att utreda saken. Det visade sig att arbetare i slummen ofta hade mindre utrymme i sina hem än vad fångarna i fängelserna hade i sina celler.

Toynbee Hall

I en kyrka i East End verkade en annan ung kyrkoherde, Samuel Augustus Barnett, sedan början av 1870-talet. Barnett kan karaktäriseras som en kristen socialist och han hade personligen kontakt med slummen. Han formulerade omkring 1880 grundtanken i settlementrörelsen: Att intellektuella skulle flytta till slummen och dela livet med de fattiga familjerna i industristädernas bostadsgetton. Avsikten var att förmedla kunskap, kristen moral och renliga vanor till slummens invånare. Barnett menade att istället för att säga "Något måste göras!" är det mer konstruktivt att fråga sig: "Vad kan jag göra?" Budskapet var att de upplysta skulle dela med sig av sina kunskaper, men också själva lära något genom att leva bland fattiga. Hans föredrag väckte genklang bland studenterna i läroanstäderna Oxford och Cambridge. En ung historiker från Oxford, Arnold Toynbee, var en av dem som anslöt sig till denna mission. Toynbee menade att de usla levnadsförhållandena hos arbetarklassen var en moralisk börda inte bara för de mycket rika utan också för medelklassen. Det var för övrigt Toynbee som myntade begreppet "den industriella revolutionen" i samband med sina studier av industrialismens framväxt. Toynbee själv dog 1883 bara 31 år gammal, men kom att ge namn åt det första settlement som grundades i Londons East End: Toynbee Hall. I Toynbee Hall gavs fattiga arbetare möjlighet till utbildning, rekreation och nöjen. Levnadsvillkoren i bostadsslummen undersöktes och planer för att öka välfärden utarbetades. De studenter som engagerade sig i den filantropiska verksamheten fick bostad och någon ekonomisk ersättning. Donationer och underhåll togs emot från personer som stödde verksamheten. Toynbee Hall var öppet för alla oberoende av politisk åskådning eller religiös inriktning. Nya settlements grundades i rask följd och vid början av 20-talet fanns det omkring 40 settlements i London.

Hemgårdsrörelsen sprids

Från London spreds settlementrörelsen till storstäder i andra länder av socialt engagerade intellektuella som kom på besök. Settlements grundades i New York, Chicago, Paris, Berlin - och i Stockholm. Efter sitt besök i London 1899 hade Natanael Beskow med sig modellen hem. I ett tal vid ett studentmöte talade Beskow över ämnet *Den kristne studenten och den sociala frågan* och han uppmanade studenterna: "Lev med underklassen, lär känna och förstå den! Tänk på, hur Jesus gjorde! Intet teoretiserande kan här sättas istället". Det är samma budskap som Barnett predikade i Oxford och Cambridge. Genom att också ta politisk ställning för de strejkande arbetarna 1909 och för arbetarnas rätt att organisera sig i fackföreningar, kom Beskow att åtnjuta förtroende hos arbetarrörelsen.

När hemgårdarna i Sverige slöt sig samman och bildade Riksförbundet Sveriges Hemgårdar - det var 1937 - uttryckte man i stadgarna vad en hemgård är:

"Med hemgård - svenskt namn för settlement - förstås ett socialt arbetscentrum, som har till syfte att

verka för gemenskap och förståelse emellan människor, tillhörande olika åsiktsriktningar, arbetsområden och livsintressen såväl som olika åldrar, samt att söka befrämja ömsesidigt bistånd i strävandet för fortsatt personlig utveckling. För förverkligandet av detta syfte kan hemgården begagna sig av olika verksamhetsformer; till de oundgängliga höra anordnande av teoretiska och praktiska kurser, föredrag och fria överläggningar samt sällskaplig samvaro i hemliknande omgivning." Settlementrörelsen var en av inspirationskällorna till Birkagården. En annan var de olika folkrörelsernas bildnings- och idrottsverksamhet. Folkrörelsernas bildningsverksamhet var den mylla ur vilken den organiserade arbetarrörelsen växte upp under senare delen av 1800-talet. Arbetarnas eget bildningsförbund, ABF, bildades 1912 och är således årsbarn med Birkagården.

Barngrupp framför Birkagårdens lokaler på Karlbergsvägen 74. Foto 1922. Huset revs under 80-talet

och fram till 1946 och var dessutom stiftelsens ordförande från början och fram till år 1950. Han bodde kvar i Djursholm under hela tiden med sin familj. Ebba Pauli däremot flyttade in i Birkagården och kom därför i närmare kontakt med den sociala verkligheten i stadsdelen. Hon var biträdande föreståndare fram till 1937, då hon tvingades upphöra med arbetet på grund av sjukdom.

De första åren startades: ungdomsarbete i form av "klubbar", bibliotek, studiecirkel, föredragsserier och kindergården. Efter direkt önskemål från stadsfullmäktige grundades också en barnkrubba för riktigt små barn. Det fanns tre fasta medarbetare från första början utöver Beskow och Pauli: Dagny Thorvall, Rut Montelius och Märta André. Redan 1917 uppgick medarbetarskaran till 125 personer, varav bara några stycken mottog en mindre ersättning för sitt arbete.

Den första punkten i Birkagårdens program, som formulerades redan från början, lyder: *"Birkagården vill bereda människor från olika arbetsområden och samhällslager tillfälle att mötas som likar och dela med sig åt varandra av sin livserfarenhet."* Det har gällt under alla år och vägleder fortfarande verksamheten.

Studiecirkel under ledning av Dagny Thorvall. Foto från 10-talet.

klassamhället var en triangel med bred bas, så är dagens klassamhälle en romb på spetsen; de rika i

Birkagården

Natanael Beskow och Ebba Pauli valde Birkastan som en lämplig plats för Sveriges första settlement, eftersom stadsdelen dominerades helt av arbetare. De flesta var anställda vid Rörstrandsfabriken, Atlasfabriken eller vid järnvägen. Birkastan exploaterades snabbt under en kort period runt sekelskiftet och var ett eldorado för spekulationsbyggare. Några av kvarteren i Birkastan är de högst exploaterade i Stockholms innerstad. I den samtida pressen kritiserades stadsdelen för sin tråkiga och banala bebyggelse.

Natanael Beskow verkade som föreståndare för Birkagården från början och fram till 1950. Han bodde kvar i Djursholm under hela tiden med sin familj. Ebba Pauli däremot flyttade in i Birkagården och kom därför i närmare kontakt med den sociala verkligheten i stadsdelen. Hon var biträdande föreståndare fram till 1937, då hon tvingades upphöra med arbetet på grund av sjukdom.

Den andra punkten lyder: *"Birkagården vill, utan att ställa sig på någon konfessionell ståndpunkt, arbeta för personlig och social kristendom i evangeliets anda."* Det teologiska inslaget i verksamheten som uttrycks här har inte längre förankring i verksamheten, utan har med tiden tonats ned och finns inte längre i stiftelsens stadgar.

En annan stor omvandling som skett sedan den första tiden är att samhället förändrats genom välfärdsreformer och fördelningspolitik så att klyftan mellan olika samhällsklasser inte längre är lika stor. Framförallt har rätten och möjligheten till utbildning utvidgats till att omfatta alla.

Hemgårdsrörelsen är en av krafterna i den förändringen genom ett starkt engagemang i folkbildning och för social rättvisa. Om det gamla

den övre spetsen och de fattiga bidragsberoende i den undre. Den breda mitten rymmer en brokig medelklass.

Den ursprungliga modellen med intellektuella - från Djursholm i första hand - som engagerar sig i socialt arbete i en arbetarstadsdel - Birkastan - med en befolkning utan makt och inflytande, gäller inte längre. Birkastan är idag en stadsdel med en resursstark befolkning. Birkagården leds huvudsakligen av dem som själva gått i Birkagårdens barnstuga en gång.

Vad finns då kvar av settlementrörelsens grundtankar?

Kvar finns betoningen av det lokala; att lösa vardagens problem med utgångspunkt från kunskaper och erfarenheter från platsen. Kvar finns engagemanget i aktuella sociala frågor; att göra något för de grupper som ställs åt sidan också i dagens välfärdssamhälle. Kvar finns självstyret och motkravet på ansvarstagande; hjälp till självhjälp istället för välgörenhet. Kvar finns mötet mellan olika åldrar och yrken; Birkagården är navet i ett lokalt socialt nätverk. Kvar finns solidaritet med andra som saknar medel att organisera det goda samhället; i Sydamerika, i Bosnien...

Allt detta kommer alltid att vara lika aktuellt; Birkagården fyller många behov.

Genom hemgården praktiseras en väl beprövad modell för långsiktigt socialt arbete. Dagens stora svårigheter ligger inte i innehåll och inriktning; de stora svårigheterna ligger att navigera genom de osäkra vatten som skapas av oförutsägbara och nyckfullt föränderliga beslut om de ekonomiska villkoren. Riskerna finns alltid att något unikt faller över bord och förloras i tillfälliga virvelströmmar.